

Liberal og anti-liberal demokrati

Av Lars Peder Nordbakken, økonom i Civita

Innledning

Dette notatet retter et kritisk søkelys mot anti-liberale idéstrømninger. Notatet belyser noen vesentlige sider ved den anti-liberalismen vi i dag finner blant ytterliggående sosialister, autoritære nasjonalkonservative og i enkelte populistiske bevegelser. Notatet viser også at liberalisme-forakten på de politiske ytterfløyene har mange likhetstrekk med anti-liberale strømninger som kom til å dominere den politiske offentligheten i Tyskland utover på 1920- og 30-tallet.

Demokratimålingene har pekt nedover siden 2006

Norge og de øvrige nordiske landene har de sterkeste liberale demokratiene i verden, ifølge de to mest anerkjente indeksene over det liberale demokratiets helsetilstand – fra Economist Intelligence Unit og Freedom House.

Dessverre viser også de to demokratiindeksene et mindre hyggelig bilde når vi ser på alle land i verden over tid. Siden 2006 har pilene pekt konsekvent nedover. Det betyr at en stadig mindre andel av verdens befolkning lever under et velfungerende demokratisk styre, samtidig som stadig fler lever under mer eller mindre halvdemokratiske eller autoritære former for politisk styresett. Denne utviklingen har blitt kalt en demokratisk resesjon av den amerikanske demokratiforskeren Larry Diamond.

Det liberale demokratiets forutsetninger

Verden er så visst ingen demokratisk idyll. Selv ikke velfungerende og sterkt forankrede demokratier er idylliske. De er, som den tyske sosiologen og filosofen Ralf Dahrendorf har uttrykt det, velfungerende fordi de har lyktes med å sivilisere politisk strid gjennom et sett av institusjoner som sikrer tre grunnleggende ting på en fredelig og rettferdig måte: at alle borgere er med på å bestemme hvem som skal få lov til å utøve den politiske makten, at borgerne selv kan kontrollere den politiske maktutøvelsen samt at det er åpent for alle borgere å stille til valg og innta roller som innebærer deltagelse i den politiske maktutøvelsen.¹ Et styre av, med og for folket, som Abraham Lincoln sammenfattet det hele med.

Den dahrendorfske essensbeskrivelsen av demokratiet føyer seg også inn i John Lockes ideal om et styresett hvor de som utøver politisk makt styrer på folkets nåde, «by the consent of the governed». Det forutsetter også en opplyst befolkning og en opplysende offentlighet som gir begrepet om myndige frie borgere et reelt og meningsfylt innhold.

Men historien har vist at det kreves noe mer før et demokrati blir holdbart og slitesterkt. Det kreves også, slik blant andre statsviteren Francis Fukuyama har understreket, en kompetent stat med tilstrekkelig kapasitet til å ivareta rettssikkerhet og andre viktige fellesgoder.² Og det viktigste av dem alle er en liberal rettsstat som sikrer alle grunnleggende friheter og rettigheter, likhet for loven og et uavhengig og upartisk rettsvesen. Det er først når demokratiet er innbakt i en fungerende rettsstat at vi kan snakke om et liberalt demokrati – den eneste form for demokrati som har vist seg å være bærekraftig over tid.

Alle sterke demokratier har det til felles at rettsstaten kom *før* det moderne demokratiet og den allmenne stemmeretten. Det gjelder eksempelvis både for Norge, Storbritannia og USA. Der demokratiet kom før rettsstaten, som i Øst-Europa etter Berlin-murens fall og Sovjetunionens oppløsning, har den liberale rettsstaten hatt en langt trangere fødsel. Den siste kombinasjonen har også vist seg å gjøre utviklingen av liberale demokratier mer krevende og resultatet mer sårbart for korrupsjon og populistisk undergraving. Det er nok å nevne land som Ungarn og Polen.

Uten markedsøkonomi og sivilsamfunn nytter det ikke

En annen vesentlig liberal lærdom om demokratisk holdbarhet og slitestyrke gjelder betydningen av andre grunnleggende liberale institusjoner som demokratiets kvalitet er sterkt betinget av. Det gjelder spesielt markedsøkonomien og sivilsamfunnets mangfold av små og store fellesskap. James Madison, en av de amerikanske grunnlovsfedrene, hevder et sted i *The Federalist Papers*

at dersom alt annet mislykkes, er det bare sivilsamfunnet som står tilbake som siste skanse for et fritt samfunn. I en mer moderne og oppbyggelig tolkning er det også naturlig å vise til helt uvurderlige demokratisk-kulturelle drivkrefter som Hauge-bevegelsen i Norge på slutten av 1700-tallet og fagbevegelsen Solidarnosc i Polen i opptakten til overgangen fra kommunismen. Begge bevegelsene bidro på en avgjørende måte til å myndiggjøre enkeltpersoner og spre holdninger som underbygget en demokratisk samfunnskultur i en avgjørende tidsepoke.

Et demokrati uten demokrater, som under Weimar-republikken etter 1929, vil fort vise seg å være selvutslettende. Et demokrati trenger derfor en kritisk masse av sanne demokrater, og de trenger ikke bare skole, men også kontinuerlig voksenopplæring. I bidragene til den sistnevnte voksenopplæringen ligger utvilsomt en av sivilsamfunnets best bevarte skjulte skatter.

Både demokratiet, rettsstaten og sivilsamfunnet har egenskaper som virker maktspredende og desentraliserende, både enkeltvis og i samvirke med hverandre. Dermed motvirkes maktkonsentrasjonen. Men denne maktspredningen kan fort vise seg å bli truet hvis det økonomiske systemet rundt bygger på en kollektivistisk modell, med stor grad av sentralisert makt, eller en form for oligarkisk monopolkapitalisme.

Det er en grunn til at det ikke finnes et eneste eksempel på et sterkt forankret demokrati som ikke er omgitt av en fungerende markedsøkonomi. Lærdommen er temmelig entydig: Gjennom beskyttet privat eiendomsrett, fritt entreprenørskap og fri konkurranse i åpne markeder, bidrar også det økonomiske systemet til å spre og desentralisere økonomisk makt – en forutsetning for et holdbart demokrati. Men det gjelder å være på vakt når markedets desentraliserende krefter trues av sterke monopoldannelser og privilegerte maktgrupper med åpen adgang til politisk tilkarringsvirksomhet – det som på engelsk kalles *rent seeking*.

Den italienske politiske filosofen Norberto Bobbio har etterlatt en overbevisende innsikt om liberalisme og demokrati, som favner alle de nevnte institusjonene. Bobbios dype innsikt var at liberalismen og demokratiet ikke er helt identiske, men de fremstår likevel som uadskillelige politiske tvillinger. De trenger hverandre og har gjennom historien også funnet sammen og bidratt til å forme et mangfold av velfungerende kombinasjoner, tilpasset det enkelte lands særegne forutsetninger, på en måte som har vist seg å være uunnværlig for ethvert samfunn som setter friheten, rettferdigheten og menneskeverdet høyt.³

Et liberalt og et anti-liberalt begrep om politikk

De liberale institusjonelle kombinasjonene samsvarer godt med et bestemt begrep om *det politiske*, som kan tolkes som en syntese av innsikter man finner hos en rekke moderne liberale tenkere. Jeg tenker i første rekke på navn som Karl Popper, Michael Polanyi, Raymond Aron, Ralf Dahrendorf og Kenneth Minogue. Min syntetiske tolkning av deres begrep om det politiske kan formuleres slik: Politikk er en type aktivitet som utvikler, former og håndhever rammebetingelsene for våre liv.⁴ Politisk rivalisering er i dette bildet identisk med en åpen konkurranse om hvilke rammebetingelser vi anser som best egnet til å skape et godt samfunn. Med andre ord et begrep om det politiske som ikke kan adskilles fra et normativt samfunnssyn, ei heller fra fornuftsbasert

diskusjon om årsak og virkning. I dette politikkbegrepet er ytringsfrihet, pressefrihet, samt vitenskapens og forskningens frihet, helt avgjørende forutsetninger for et fritt og demokratisk samfunn.

Et stikk motsatt begrep om politikk skjuler seg bak de mange formene for anti-liberalisme og liberalismeforaktelse som har ledsaget den demokratiske resesjonen siden 2006. Dette diametralt motsatte politikkbegrepet har også dype historiske røtter, er blitt forbundet med begreper som machiavellisme og cæsarisme, og fikk sin reneste uttrykksform i skriftene til den høyre-radikale politiske tenkeren Carl Schmitt.

Schmitt var en av de ledende politiske tenkerne i den såkalte konservative revolusjonen i Tyskland på 1920- og 30-tallet, en idéstrømning som lå nært opp til fascismen og som regnes som en avgjørende forløper til nasjonalsosialismen. Schmitt er på nytt høyaktuell og øver i dag betydelig innflytelse innen de nasjonalkonservative og høyrepopulistiske strømningene i Europa, USA og Russland, samt i idéstrømninger på ytterste venstre fløy. Det er også umulig å ikke støte på Schmitts tenkning innen såkalt geopolitisk realisme-tenkning.

Schmitts begrep om det politiske handler essensielt om en relasjon mellom venn og fiende. Historikeren Rune Slagstad har, i sin innledning til utgivelsen på norsk av Schmitts *Politikk og rett* (2019), temmelig treffende uttrykt at Schmitt «absolutterte politikken karakter av strid», der politikk forstås som «strategisk kamp om den politiske makt, dens erobring og dens opprettholdelse, uavhengig av enhver normativ binding». ⁵ Den politiske kunsten består for Schmitt i å identifisere fienden, spesielt «den absolutte fienden», for dernest å nøytralisere og tilintetgjøre fienden.

Slagstad har også betonet Schmitts idémessige slektskap med Thomas Hobbes, samt hans beundring for den militante syndikalist George Sorel og den revolusjonære Lenin. Både Schmitt og Mussolini var fascinert av Lenins politiske handlingsideologi. Slagstad trekker også frem Mao i denne sammenheng, spesielt Maos oppsummering av sitt politiske synspunkt i setningen «politikk er ublodig krig, krigen blodig politikk». Fellesnevneren mellom Schmitt og Lenin er å forstå politikken vesen som en form for totalisering av dualismen mellom venn og fiende. Slik blir, som Ralf Fücks har tolket det, politikk nærmest ensbetydende med en krig, bare med andre midler: «Ifølge denne logikken er all innenrikspolitikk en latent borgerkrig og all utenrikspolitikk en latent krig mellom stater.» ⁶

Anti-liberalt demokrati

Schmitt hadde ikke mindre interessante forestillinger om demokratiet. Schmitt anså det liberale parlamentariske demokratiet med sine «evige diskusjoner», pluralisme, maktfordeling og checks and balances som et uttrykk for udemokratisk liberalisme. Ifølge Schmitt hørte ikke den parlamentariske liberalismen til demokratiet i det hele tatt. Spesielt foraktelig fant Schmitt praksisen med hemmelige valg og upartisk telling av stemmer, «aritmetisk demokrati»: «Metoden med hemmelige enkeltavstemninger fører til at de politiske spørsmål blir avgjort av alle de politisk uinteresserte og politisk uansvarlige.» ⁷

Ekte demokrati, i betydningen ekte folkestyre, var for Schmitt noe helt annet. Det var kjenne-tegnet ved en homogen folkevilje som går opp i en høyere enhet gjennom viljen til en leder som står folket nær, ja som gestalter folket. Et «akklamasjonsdemokrati», som lettest trer frem i massemonstringer hvor folket viser lederen sin uforbeholdne støtte. Lenin var den store foregangspersonen med sin forestilling om «demokratisk sentralisme», tett fulgt av Mussolinis estetiserte opptog. Toppen ble foreløpig nådd i Nazi-Tysklands massemonstringer, men er trolig overgått i ettertid av både kommunistlandene Kina og Nord-Korea. Trumps stadige gjentatte rallies, gjennom hele hans presidentperiode, bød på en amerikansk variant av noe av det samme.

Et homogent folk innenfor en homogeniserende politisk enhet, nasjonen, står helt sentralt hos Schmitt: «Til demokratiet hører således nødvendigvis for det første homogenitet, og for det andre – om nødvendig – utskillingen eller tilintetgjørelsen av det heterogene».⁸ Schmitt gjør på denne måten demokratiet til et «identitetsdemokrati» som avgrenser seg mot noen «andre» som ikke tilhører det ekte folket. Dette antipluralistiske identitetsdemokratiet uttrykker omtrent det samme som den nyere autoritære populismens retoriske grunnsetning: «vi – og bare vi – representerer det ekte folket».⁹ Det ekte folket kan med andre ord ikke romme noen form for legitim opposisjon. Å være i opposisjon er å være mot folket.

Schmitts forsvar for «identitetsdemokratiet» hadde sin venstre-radikale parallell i rådsrepublikken og dens forestilling om folkets styring via direkte valgte råd som alternativ til det parlamentariske demokratiet. Nært opp til denne formen for «folkedemokrati» finner vi i vår tids sosialistiske forestillinger om såkalt «økonomisk demokrati»¹⁰, hvor produksjonsmidlene i næringslivet er gått over i «kollektivt felleseie» og kooperative enheter der den enkelte arbeider både har beslutningsmyndighet i den enkelte bedrift, samt på nasjonalt politisk nivå. All erfaring tilsier at forsøk i denne retningen ender i et politisk diktatur på nasjonalt nivå og en illusorisk medbestemmelsesrett lokalt, samt i et kontraproduktivt økonomisk system som på bred basis undergraver både produktivitet, velferd og livsmuligheter. Titos Jugoslavia demonstrerte tragedien i denne demokratiforståelsen på en måte det bør være vanskelig å overse.¹¹

Men i bunnen ligger ofte et marxistisk dobbeltproblem som speiler forestillingen om at regjeringer i liberale demokratier er representanter for den herskende klasse. Det er også her det ofte brukte demokrati-foraktende begrepet «skinndemokrati» hører hjemme. Denne forestillingen hviler på marxistisk materialisme-tenkning: At de økonomiske strukturene bestemmer politikken, og ikke omvendt. Dermed blir det eneste logiske marxistiske svaret, slik også Marx så det, at kun revolusjonen vil gjøre det mulig å åpne dørene til «frihetens rike». En form for «frigjøring» som kun kan realiseres ved hjelp av autoritære virkemidler. Det sosialistiske målet helliggjør dermed fort diktaturets virkemidler, noe Lenin aldri var i tvil om. Og nettopp derfor fremstod handlingsideologen Lenin som et maktpolitisk geni for en høyreekstrem tenker som Carl Schmitt.

Amoralsk forkastelse av det normative

Det er verd å legge merke til at det normative og moralske aspektet er helt borte hos Schmitt. Det finnes ingen forskjell på *er* og *bør* for en som betrakter det normative som en naiv fiksjon. Omtrent det samme synet finner vi igjen hos fremtredende geopolitiske realister i deres tolkning

av Putins aggressive krigføring mot Ukraina. Det er «makta som rår» og verdensbildet domineres av et nullsumspill om makt. Distinksjonen mellom makt og rett oppløses også raskt og ender fort her: Makt gjør rett. Eller sagt på en annen måte: Putins Russland er en mektig stormakt som har rett til sin egen internasjonale innflytelsessfære, sitt eget internasjonale domene.

«Suverenen er den som erklærer unntakstilstanden», hevdet Schmitt, altså den som har beslutningsmonopol. Veien er ikke lang til å hevde at suverenen også beslutter hva som er sant og hva som er fakta, slik både Trump og Putin har levedegjort på en helt uforglemmelig måte.

Ja, så viktig har makten over sannheten vært for Putin at han sommeren 2021 lanserte seg selv som den offisielle fortolkeren av Russlands skjebnebestemte historiske oppdrag, herunder gjendrivningen av den viktige «historiske sannheten» at Ukraina verken har forutsetninger for eller en legitim rett til å eksistere som en egen nasjonalstat. Putins historieskriving har naturlig nok også et skrikende behov for filosofiske ideer som forener den russiske leder med det russiske folk og dets «historiske nasjon» og religion, en samlet enhet som står opp mot det dekadente Vesten med sin «avleggse liberalisme» og sine «liberale eliter som står fjernt fra folket»¹² – den absolutte fienden av det russiske folk.

Som historikeren Timothy Snyder har vist i sin tankevekkende bok *The Road to Unfreedom*, forsyner Putin seg grovt av de tankestrømningene som er direkte forbundet med den konservative revolusjon i Tyskland på 1920- og 30-tallet (Carl Schmitt, Arthur Moeller van den Bruck, Oswald Spengler, Ernst Jünger, Armin Mohler). For Putins del filtreres idékoblingen gjennom den fascistiske filosofen Ivan Ilyin, som emigrerte til Tyskland på 1920-tallet.¹³ Det er det samme tankegodset som i dag inspirerer og preger de ytterliggående nasjonalistiske og identitære idéstrømningene i land som Frankrike, Italia og Tyskland. Disse miljøene har vist en egen evne til å forstå og forsvare Putin, men også Trump i sin tid.

Selv om historien fra mellomkrigstidens ekstreme anti-liberalisme og liberalismeforaktelse fra ytterste høyre og ytterste venstre ikke vil gjenta seg i detalj i vår tid, er det all grunn til å være oppmerksom på at tankegodset bak i høyeste grad er levende også nå. Det er derfor ikke så vanskelig å registrere at dagens anti-liberale tankekollektiver på ytre venstre i norsk politikk og offentlighet kritiserer og forakter de samme karikaturene av liberalismen med tilnærmet akkurat samme ordlyd, innhold og begreper som man finner blant nasjonalkonservative liberalismeforaktere, både i nåtid, og nifst nok i mellomkrigstidens Tyskland.¹⁴

Når klassefiende og folkefiende blir identisk

Vel så bemerkelsesverdig er det å registrere at de samme anti-liberale ytterkantene har samlet seg nederst i hver sin ende av den politiske hesteskoen, altså både ytterst til venstre og ytterst til høyre, hvor man er skjønt forente i sin foraktelse av (ny)liberalismen, i form av selvkonstruerte karikaturer og stråmenn. I disse opphetede tankestrømningene smelter «klassefienden» sammen med «folkefienden», i en dobbeltsidig og forent liberalismeforaktelse. Ikke ulikt som på 1930-tallet. Noen ganger finner vi også sofistikerte intellektuelle forsøk på å skrive historien på nytt, baklengs, med et forhåndsbestemt og strømlinjeformet narrativ som mal. Mye av den såkalte

nyliberalisme-kritiske litteraturen er gjennomgående preget av dette fenomenet, ofte med en slående mangel på referanser til primærkilder og en like slående overflod på selvrefererende kilder. Slik oppstår et relativt homogent narrativ innenfor et ideologisk bevisst og selvforsterkende ekkokammer.¹⁵

Det man derimot ikke finner mye av, er seriøse forsøk på å imøtegå liberalismen, forankret i troverdige forsøk på å gå i en reell kritisk dialog med de faktiske tankene og teoriene som liberale tenkere har publisert. Bak dette slående faktum hvisker en implisitt kapitulasjonserklæring fra den samme forente anti-liberale front. Tar de virkelig Schmitt så bokstavelig i egen fiendetenkning at de bevisst identifiserer og beskriver en liberal fiende etter sitt eget opportune forgodtbefinnende – en liberalisme som ikke finnes?

Før eller siden vil dette gjenforente anti-liberale trollet bli drevet ut i dagslyset. Da vil det etter alle solemerker sprekke. Trollet sprakk også etter andre verdenskrig. Og i 1989. Det kan skje igjen.

Civita er en liberal tankesmie, som gjennom sitt arbeid skal bidra til økt kunnskap og oppslutning om liberale verdier, institusjoner og løsninger, og fremme en samfunnsutvikling basert på respekt for individets frihet og personlige ansvar. Den enkeltes publikasjons forfatter(e) står for alle utredninger, konklusjoner og anbefalinger, og disse analysene deles ikke nødvendigvis av andre ansatte, ledelse, styre eller bidragsytere. Skulle feil eller mangler oppdages, ville vi sette stor pris på tilbakemeldinger, slik at vi kan rette opp eller justere.

Ta kontakt med forfatteren på larspeder@civita.no eller civita@civita.no

Sluttnoter

- 1 Ralf Dahrendorf, *Auf der Suche nach einer neuen Ordnung – Eine Politik der Freiheit für das 21. Jahrhundert*, C.H.Beck 2003, s. 108–112.
- 2 Francis Fukuyama, *Liberalism and its Discontents*, Profile Books 2022, s. 29.
- 3 Norberto Bobbio, *Liberalism and Democracy*, Verso 1988, s. 37–39.
- 4 Se også Brian C. Anderson, *Raymond Aron: The Recovery of the Political*, Rowman & Littlefield 1997, s. 6.
- 5 Fra Rune Slagstads innledning til Carl Schmitt, *Politikk og rett – et antiliberalt tema med variasjoner*, Pax 2019, s. 49.
- 6 Ralf Fücks, *Freiheit Verteidigen*, Hanser Verlag 2017, s.60–61.
- 7 Carl Schmitt, op. cit., s. 36.
- 8 Carl Schmitt, op. cit., s. 32.
- 9 Jan-Werner Müller, *Was ist Poulismus?*, Suhrkamp 2016, s. 130.
- 10 Et begrep som er særlig fremtredende i partiet Rødts siste Stortingsvalgprogram.
- 11 Se også mine tidligere artikler; <https://www.minervanett.no/attac-norge-demokrati-lag/hva-betyr-det-a-kreve-et-nytt-okonomisk-system/354224>, <https://www.minervanett.no/marked-sokonomi-okonomi-okonomisk-teori/i-sneglefart-mot-arbeiderkollektivet/356844> og <https://www.minervanett.no/politikk-rodt-okonomi/rodts-okonomiske-program-sprenger-rammene-for-demokratiets-styringskapasitet/370147>
- 12 Sitatene er fra et intervju som redaktøren av Financial Times, Lionel Barber, gjennomførte med Vladimir Putin 27. juni 2019: <https://www.ft.com/video/a49cfa25-610e-438c-b11d-5dac19619e08>
- 13 Se Timothy Snyder, *The Road to Unfreedom*, Vintage 2018.
- 14 <https://www.minervanett.no/liberalisme-ytre-hoyre-ytre-venstre/hva-skjer-nar-antiliberalis-men-til-hoyre-og-venstre-bekrefter-hverandre/363902>
- 15 Eksempler er Ola Innset, *Reinventing Liberalism*, Springer 2020, Linn Stalsberg, *Det er nok nå*, Manifest 2019, samt Dybedahl, Hverven, Innset og Kristjansson (red.), *Ingen mennesker er født frie. Kritikk av liberalismen*, Dreyer 2017.